

ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПОЕТИКА

УДК 801.81: 39: 801.73

ЖАНР ФОЛЬКЛОРНИЙ: МАНІФЕСТАЦІЯ ТЕРМІНА ЯК ПРОБЛЕМА

Олена ГІНДА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української фольклористики імені академіка Філарета Колесси,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна,
e-mail: hynda@lviv.gu.net*

У статті розглянуто дискусійність проблеми сучасної фольклорної генології та семантичне наповнення категорії фольклорного жанру. Відкритість і актуальність проблеми пов'язана із загальною тенденцією до уніфікації функціонуючої теоретико-фольклористичної термінології.

Ключові слова: жанр фольклорний, теорія фольклору, фольклористична термінологія, генологія.

На нечисельних наукових фольклорних сайтах віртуальна майстерня “Фольклор і постфольклор: структура, типологія, семиотика” (<http://www.ruthenia.ru/folklore>) посідає особливе місце. На її сторінках актуальні проблеми сучасної теоретичної фольклористики висвітлюють провідні фахівці санкт-петербурзької школи, яка має акцентоване теоретико-методологічне спрямування. Поміж досліджень, розміщених на сайті, особливої уваги заслуговує написана авторським колективом у складі Є. І. Мелетинського, С. Ю. Неклюдова та Є. С. Новік розвідка “Статус слова і поняття жанра в фольклорі” [7, 1–43]. У ній автори наступним чином констатують сучасний стан проблеми фольклорної генології: “...питання жанрової класифікації і жанрового складу фольклорних традицій дотепер залишається далеким від розв’язання. Його особливу складність повною мірою було продемонстровано ще на Будапештській міжнародній конференції, присвяченій цьому питанню (1963) і можна сказати, що з того часу ситуація принципово не змінилася” [7, 18]. Подану цитату можна вважати відправним пунктом нашого дослідження, оскільки вона достатньо точно окреслює сучасну фольклорно-жанрологічну ситуацію.

Феномен фольклорного жанру, його відмінність від жанру літературного, його специфіка, “рухливість і гнучкість” його меж неодноразово ставали предметом уваги відомих фольклористів: Петра Богатирьова [2], Івана Березовського [1], Івана Денисюка [4], Бориса Путилова [10; 11, 15–16; 12], Софії Грици [3], Олександра Киченка [5], Станіслава Росовецького [13] та багатьох інших. Названі вчені присвятили проблемі фольклорного жанру свої дослідження, які відзначаються особливою ґрунтовністю. Проте беззаперечною залишається відкритість проблеми та її, так би

мовити, “вразливість”. Останнє можна пояснити тим, що статус терміна “жанр” у фольклористиці не можна вважати органічним.

Перенесена з монодисциплінарної сфери літературознавства у синкретичну матерію фольклорних явищ категорія жанру, попри маніфестовану термінологічну легітимність, виявилася нездатною відобразити специфіку фольклорної “матерії”, і таким способом стала своєрідним прокрустовим ложем для деяких груп творів, котрі з тих чи інших причин таки не вписалися у схеми жанрових класифікацій. Спробуємо узагальнити найсуттєвіші ідеї сучасної фольклорної жанрології і розібратися у причинах парадоксального явища: з одного боку, термін активно “працює” у фольклористиці, без нього не обходиться жодне фольклористичне дослідження, з іншого боку, він не задовольняє дослідників, про його неорганічність і функціональну обмеженість багато вже говорено.

Передусім уточнення методологічного характеру: у чому полягає сутність будь-якого терміна як класифікаційної одиниці? На думку С. Ю. Неклюдова, термін має “достатньо точно і несуперечливо окреслити коло матеріалу і доцільність його сукупного аналізу” [8, 1]. По-друге, термін повинен уможливлувати розгорнення специфікаційних ознак, які дають змогу відмежувати їх від матерії суміжних або типологічно споріднених. Зазначеними показниками можна пояснити появу тих чи інших термінологічних чи то класифікаційних груп у науці.

Процес становлення категоріального поля фольклористики, який по сьогодні не можна вважати завершеним, починався, зокрема, з жанрової диференціації фольклорних текстів. Категорія жанру виявилася здатною відмежувати певні групи творів від інших, виокремлюючи вище згадувані “специфікаційні” ознаки. Приблизно одночасно з жанровою з’явилися наступні класифікаційні групи: регіональна, етнографічна, музикологічна, хореографічна та деякі інші. Кожна з цих класифікацій продуктивна сама по собі, оскільки дозволяє констатувати відповідно нові ознаки, отже, популярними/поширеними у фольклористиці стали дискурси, в яких зазначені класифікаційні групи стали ракурсом осмислення практичного матеріалу.

Безумовно, найвагомішими у науці були і залишаються дослідження, в яких автори намагаються поєднувати підходи з урахуванням синкретичної природи фольклору. Синкретизм усних традицій (словесний текст – музична форма – обрядовий чи ритуалізований побутовий контекст) передбачає синтез знань у цій галузі, яка є на перетині філологічних, етнографічних та мистецтвознавчих досліджень. Порівняльно-типологічний та семіотичний аспекти аналізу доповнюють один одного, демонструючи багатомірність результатів. Аналіз фольклорного матеріалу крізь призму належності до певного жанру, безумовно, звужує зазначену багатомірність, зводячи її до розуміння фольклорного явища винятково у його словесній іпостасі. Безумовно, і цей ракурс є прийнятним, а інколи і свідомо підкресленим. Один лише приклад з чисельних подібних: тема дослідження Оксани Лабашук – “Українська примовка: структура, побутування, функції” [6], де у самій назві авторка чітко окреслює обраний жанрологічний дискурс. Але продуктивнішою, на нашу думку, є альтернативна тенденція – звернення сучасних дослідників до таких аспектів і ракурсів, які виявляють саме синкретичну сутність народної духовної культури. Тим не менше варто наголосити: названі різновиди дослідницьких позицій є рівноправними і, вочевидь, взаємодоповнюючими.

Формально-змістова обмеженість жанрово-класифікаційних парадигм була і залишається предметом фольклористичних дискусій. Термін жанр у сучасній фольклористичній науці, незважаючи на існуючі чисельні формулювання, концеп-

ційно використовують у двох значеннях. Концепція однієї з найпоширеніших дефініцій належить Володимиру Проппу, який вважав, що фольклорний жанр – це “сукупності творів, об’єднаних спільністю поетичної системи, побутового призначення, форм виконання і музичної форми” [9, 235]. Друга, дещо відмінна ідея змістового наповнення терміна, належить Борису Путилову, на думку якого поняття жанру містить у собі “історично сформовану і реалізовану у творах (у вигляді низки універсалій) систему змістових, власне поетичних, функціональних і виконавських принципів, норм, стереотипів, за якими стоять вироблені колективним досвідом уявлення” [12, 155]. Спроби сучасних дослідників уточнити або доповнити цю класичну дефініцію, зазвичай, менш продуктивні. Прикладом цього може стати дефініція фольклорного жанру, що її сформулював Олександр Киченко: “Фольклорний жанр суть концептуальна модель міфологічної культурної ситуації, що відтворюється поетичними засобами фольклору” [5, 149]. У найґрунтовнішій в українській теоретичній фольклористиці розвідці Станіслава Росовецького “Український фольклор у теоретичному висвітленні” [13] критично розглянуто декілька інших жанрових концепцій, зокрема, М. Кравцова, В. Юзвенко, В. Мальцева, які, на думку вченого, мають певні недоліки. Аргументи, що їх подає автор, вельми переконливі, тому вважаємо за необхідне лише зробити покликання на них як на такі, що зайвий раз підтверджують думку про відкритість і актуальність зазначеної проблеми [13, 164–167].

Фольклорний жанр як системна категорія має внутрішній комплекс ознак: власну семантику, лексику, смислові “коди”, символи, набір зовнішньо-формальних правил, що у сукупності реалізується у текстах. Розуміння жанру не як суми однотипних текстів, а як системи універсалій, які втілюються у текстах, має визначальне значення у розв’язанні генетичних проблем фольклористичної науки.

Жанрово-класифікаційні групи фольклорних творів відображають диференціацію творів за родовими ознаками (епічний, ліричний, драматичний, ліро-епічний жанри), за належністю до обрядово-ритуальних комплексів (наприклад, жанри весняної, зимової обрядовості), нараційною специфікою (казкова і неказкова проза), середовищем функціонування (рекрутські пісні, жанри студентського фольклору), за формальними ознаками (малі жанри, пареміологічні жанри) тощо. Тобто, й сама по собі жанрова класифікація є внутрішньо диференційованою і синкретичною. Існує ще один, надзвичайно важливий аспект у фольклорній жанрології: фольклорній культурі будь-якого етносу відомі *жанри, притаманні лише цій автентичній культурі*, так звані жанри обмеженого розповсюдження. В українській фольклорній традиції – це жанри коломийок, частівок, щедрівок, дум тощо. Функціонування у середовищі носіїв традиції “народної жанрової термінології” пов’язана з феноменом існування “жанрової свідомості” (термін сучасного фольклориста Михайла Чернопиского), – проблемою, яка потребує фундаментальних досліджень.

Поза тим фольклористична жанрологія сьогодні очікує ґрунтовних досліджень типології жанрів та синкретизму жанрів у взаємозв’язку з поетикою. Названий напрям окреслив Б. Путилов у розвідці “Современные проблемы исторической поэтики фольклора в свете историко-типологического освещения” [11], у якій він зазначав: “Поетика окремого тексту – це конкретний варіант поетики жанру, реалізація його принципів. Поетика жанру завжди жанрово зумовлена і жанрово реалізована. До певної міри вона жанрово замкнена” [11, 15–16]. Цьому ж питанню присвятив відповідні розділи у монографічному дослідженні “Український фольклор у теоретичному висвітленні” С. Росовецький [13, 163–167], який зробив висновок, що

сучасній українській фольклористиці “варто обмежитися поки що конкретними дослідженнями окремих явищ поетики вітчизняного фольклору, щоб у такий спосіб уможливити майбутнє доброякісне відтворення його у художній системі” [13, 167].

Комплексний підхід до системи фольклорних жанрів передбачає історико-фольклорні реставрації жанрових систем, дослідження загальних закономірностей і наступності жанрового розвитку. Останнє усе частіше стає предметом сучасних фольклористичних розвідок, але особливу актуальність мають дослідження процесів *функціонування* фольклорних жанрів. Йдеться не про стадіальність розвитку жанрів (п’ять відомих стадій існування жанру: його формування, активне побутування, пасивне побутування, пасивне збереження і стадія “спогадів про жанр”), а про виявлення закономірностей тривалого функціонування одних жанрів і поступового згасання інших.

Узагальнюючи актуальні проблеми сучасної фольклорної жанрології, можна їх звести до такого переліку аспектів: 1) жанр як знак традиції, 2) співвідношення “жанрової пам’яті” і “жанрового очікування” (терміни Л. Чернец – [14]), 3) взаємодія змістових і формальних ознак у межах жанрової традиції (жанр як єдність оформленого змісту), 4) жанр крізь призму часу / час як жанротвірний чинник.

Зазначені аспекти потребують постійної орієнтації на те, що процес жанротворення у фольклорі суттєво відрізняється від подібного процесу у літературі. Головною причиною цього є онтологічна відмінність жанру літературного і жанру фольклорного. На формування літературного жанру впливає передусім історико-літературний контекст і породжене часом світовідчуття, що відповідно знаходить формально-змістові втілення в індивідуальній творчій лабораторії митця. У фольклорі процес жанротворення залежить перш за все від феноменології “масової свідомості”, функціонуючої нарративної традиції, які й зумовлюють структуротворення, сюжетотворення, формування образно-стильової системи фольклорних жанрів [10, 197]. Б. Путилов гіпотетично окреслив *історичну типологію процесу жанротворення* і виділив такі п’ять періодів:

1. Виокремлення жанрів з певного фольклорно-синкретичного масиву і їх поступове самовизначення;
2. Еволюція сформованих жанрів;
3. Перерва у поступі розвитку окремих жанрів і їх трансформація у якісно нові жанри;
4. Розвиток цих нових жанрів (з можливою новою трансформацією або поступовим згасанням);
5. Виникнення нових жанрів вже не через трансформацію (і поглинання) відповідних попередніх, а внаслідок творчого переопрацювання живих жанрових традицій [10].

Беручи до уваги згадану гіпотетичну періодизацію, можна виокремити п’ять відповідних стадій *функціонування конкретних фольклорних жанрів* з тлумаченням кожного з них:

1. Стадія формування жанру (відбувається оформлення жанрової структури, інваріантів і наспівів, образної системи).
2. Стадія активного побутування (завершено формування структури, відбувається її розгалуження, створюються майже всі сюжети, формується образно-поетична сфера).

3. Стадія активного збереження (активне виконання творів зі вже сформованими сюжетами, нові сюжети не створюються, образно-поетична система залишається без змін).

4. Стадія пасивного збереження (“розпадання” сюжетів, їх редукція та контамінація з одночасним поступовим їх “забуванням”; твори майже не функціонують у традиції, поза тим основний корпус сюжетів збережений).

5. Стадія “спогадів про жанр” (відсутність жанру у функціонуючій живій традиції та існування його “рудиментів” на структурному або сюжетному рівні в інших творах. У сучасній фольклорній традиції прояви цієї стадії функціонування жанрів можуть бути виражені лише у писемному факті їх існування; прикладом є жанр билин).

Поширеною у сучасній фольклористиці стала ідея Б. Путилова щодо розрізнення *трансформаційного* та *нетрансформаційного* способів формування жанрів, які важливо розуміти і “бачити” у формах їх взаємодії з традицією [10]. Твори, що виникли у процесі трансформаційного способу жанротворення, можуть бути використані у реставраціях тих структур, що передували конкретним жанрам. Подібного роду реконструкції надзвичайно важливі для розуміння специфіки жанру, без цього сутність жанру, характер його зв’язків з дійсністю залишаються нерозкритими.

Нетрансформаційний спосіб формування жанру передбачає використання новими жанрами певних структурних моделей, а відтак і поетичних засобів інших жанрів. Прикладом може бути, зокрема, жанр колицької пісні, який увібрав у свій жанровий арсенал ознаки замовлянь і ліричних пісень. Окреслені проблеми пов’язані з проблемою співвідношення у конкретних жанрах/творах ознак сталих і “мінливих”, – для розуміння специфіки твору важливим є уміння дослідника диференціювати такі ознаки. Саме взаємодія цих ознак, їх пропорційність у творі дає можливість краще зрозуміти питання, пов’язані з варіюванням творів, їх функціонуванням та еволюцією.

Україні необхідні сьогодні науці розвідки з проблеми жанрової свідомості, що потребує об’єднання зусиль філософів, психологів, фольклористів, а також представників інших суміжних дисциплін, тобто, назріла необхідність перевести студії, дотичні до фольклорної жанрології, у формат інтердисциплінарних. Незважаючи на складність зазначеної методики, українська фольклористика має зразки прецедентних аналітичних текстів: варто згадати фольклористичні розвідки Івана Франка. Підсумовуючи основні ідеї сучасної фольклористичної жанрології, не можна не погодитися з думкою тих учених, які вважають, що проблема жанрів у фольклористиці може бути вирішена хіба що у майбутньому, за умовою накопичення достатньої кількості праць, у яких дослідники звертатимуть увагу не лише на поетику окремого жанру, а на типологію й узагальнення. Отже, фольклорний жанр, попри дискусійність маніфестації самого терміна і відкритість проблеми жанрології у загальному, залишається важливим “інструментарієм” фольклористів: без нього неможливо згрупувати, структурувати фольклорний матеріал, побачити характерні ознаки, виокремити поміж них сталі, що, зрештою, дає можливість осмислити його динаміку у просторі і часі.

1. *Березовський І. П.* Жанр фольклорний // Українська літературна енциклопедія: У 5-ти т. – К., 1990. – Т. 2. – С. 193–194.
2. *Богатирьов П. Г.* Вопросы теории народного искусства. – М., 1971.
3. *Грица С. М.* Категорія парадигми у вивченні варіаційної специфіки фольклору // Грица С. М. Фольклор у просторі і часі. – Тернопіль, 2000. – С. 40–52.
4. *Денисюк І. О.* Національна специфіка українського фольклору (матеріали до лекції) // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. Вип. 31. – Львів, 2003. – С. 3–22.
5. *Киченко О.* Фольклор як художня система (проблеми теорії). – Дрогобич, 2002.
6. *Лабашук О. В.* Українська примовка: структура, побутування, функції. – Тернопіль, 2004.
7. *Мелетинский Е. И., Неклюдов С. Ю., Новик Е. С.* Статус слова и понятие жанра в фольклоре. <http://www.ruthenia.ru/folklore/meletneklorine.htm>. – С. 1–43.
8. *Неклюдов С. Ю.* От составителя. Фольклор и постфольклор: структура, типология, семиотика. <http://www.ruthenia.ru/folklore/bookenter.htm>. – С. 1–8.
9. *Пропи В. В.* Фольклор и действительность. – М., 1976.
10. *Путилов Б. Н.* О процессе жанрообразования в фольклоре // Актуальные проблемы современной фольклористики. – Ленинград, 1985. – С. 197–199.
11. *Путилов Б. Н.* Современные проблемы исторической поэтики фольклора в свете историко-типологической теории // Фольклор: Поэтическая система. – М., 1977. – С. 15–16.
12. *Путилов Б. Н.* Фольклор и народная культура. – СПб., 1994.
13. *Росовецький С. К.* Український фольклор у теоретичному висвітленні. Ч. 1. Теорія фольклору. – К., 2005.
14. *Чернец Л. В.* Литературные жанры. – М., 1982.

FOLKLORE GENRE: MANIFESTATION OF THE TERM AS A PROBLEM

Olena HINDA

*Ivan Franko National University in L'viv,
Filaret Kolessa Ukrainian Folkloristics Department,
1/345, Universitets'ka st., L'viv, Ukraine,
e-mail: folklore@franko.lviv.ua*

The article deals with modern state of folklore genre studies and semantic filling of the folklore genre category. The openness and relevance of the issue is connected with overall tendency of the existing theoretical functioning terminology unification.

Key words: folklore genre category, theory of folklore, criteria of folklore, genreology.

Стаття надійшла до редколегії 05.05.2007
Прийнята до друку 20.05.2007